

І.І. Савчук

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет

імені Івана Франка)

Стратегічні особливості кооперативної комунікативної взаємодії

Актуальний напрям, з яким лінгвістика вступила в ХХІ ст., є комунікативно-орієнтоване дослідження стратегій спілкування крізь призму вивчення мовних форм та їхньої прагматичної організації [3: 54].

Ідея функціоналістів про розмежування і взаємозв'язок мови і мовлення, про функціональну природу мови знайшла своє продовження у **комунікативній лінгвістиці**, де мова розглядається як комунікативний код, який цілеспрямовано використовують учасники комунікативного акту, а мовлення – як індивідуальний акт говоріння [2: 331; 29: 11]. Мова і мовлення нерозривно пов'язані між собою і можуть розглядатися як два боки одного і того ж явища – мовленнєвої діяльності, виступаючи її передумовами. Мовленнєва діяльність проходить у мовленні, яке спирається на мову як джерело одиниць і правил, що використовуються в цій діяльності. Мова, яка існує лише в мовленні та завдяки йому – у цьому й полягає принцип їхньої діалектичної єдності [8: 1; 21: 248], має вивчатись у її використанні [19: 12, 29, 140; 20: 18].

Описати явище з **комунікативної точки зору** означає проаналізувати вербальну поведінку людей і завдання, які розв'язує людина шляхом здійснення мовленнєвих актів [3: 519]. Таким чином, сферою дослідження при комунікативному підході є комунікативна діяльність. Процес спілкування людей з використанням живої природної мови і всіх наявних складових комунікації (вікових, гендерних, соціальних, етнокультурних, індивідуально-психологічних, ситуативних) є предметом комунікативної лінгвістики, яка почала активно формуватись у другій половині ХХ ст. [2:

328; 28: 126]. Серед основних її питань – проблеми виявлення загальних законів комунікації, залежності організації мовних засобів від ситуативних явищ, тощо. Її базовими категоріями є комунікація, спілкування, комунікативний акт, мовленнєвий акт, комунікативна ситуація, комунікативна стратегія та інші [2: 8-10].

Співрозмовники формулюють висловлення в процесі *комунікативного акту*, під час якого координується і коректується активність та ілокутивні (стратегічні [13: 84; 15: 121; 30: 172]) наміри декількох індивідів [1: 84; 2: 318; 10: 65; 27: 106; 31:12]. Координація індивідуальних дій комуніканта реалізується у *мовленнєвому акті* – цілеспрямованій мовленнєвій дії, мінімальній одиниці нормативної соціомовленнєвої поведінки [2: 170; 14: 5; 32: 9], ситуативно та інтенціонально обумовленому висловленні мовця, орієнтованому на адресата і його результативну реакцію [13: 69; 30: 55; 31: 11]. Відповідно до класичної теорії [18; 24; 40; 41] мовленнєві акти описуються в термінах інтенцій і задаються певним набором умов успішності, яка з позицій комунікативно-когнітивного підходу зумовлена перебуванням мовця і слухача у єдиному комунікативному і когнітивному просторі. У сучасних працях з теорії мовленнєвих актів [4: 12; 11: 77; 22: 134; 33: 39; 36: 59; 42: 309] природа останніх розглядається крізь призму їхньої участі в мисленнєвому процесі, аналіз смислу співвідноситься з аналізом когнітивних структур і механізмів. Ілокутивна структура висловлення – це не тільки відображення сукупності комунікативних намірів, але й відображення світу ментальних дій адресанта, у завдання якого входить синхронізувати і привести у відповідність зі своїм ходом думок мисленнєвий світ адресата [26: 11-13].

У теорії мовленнєвих актів розглядають переважно незалежні висловлення разом з умовами їхньої успішності [1: 91; 30: 63], ігноруючи динамічну і стратегічну природу реального мовленнєвого спілкування [34: 364]. Комунікативно-прагматичний підхід, на відміну від класичної теорії, досліджує взаємопов'язані мовленнєві акти, які несуть прагмакомунікативну спрямованість [14: 5] у складі *комунікативної ситуації* [35: 122; 40: 104], яка зумовлює цілеспрямованість процесу спілкування [31: 12]. Отже, мовленнєвий акт є складовою комунікативного акту і співвідноситься з комунікативною ситуацією. Деякі лінгвісти [31: 12; 33: 39] визначають комунікативну ситуацію як сукупність факторів, що забезпечують акт

мовлення: 1) ідеальні умови – весь фон знань лінгвістичних і екстралінгвістичних (знання партнерів комунікації, їх індивідуально-мовленнєвого досвіду і т. д.); 2) матеріальні умови – власне фізичні обставини здійснення комунікації. Незважаючи на мінливий характер зовнішніх умов, існують стереотипи ситуацій, які супроводжують певний тип комунікації [17: 5]. Однак бачення комунікативної ситуації як сукупності умов, на нашу думку, не виявляє її динамічної природи. Тому поділяємо позицію тих лінгвістів, що визначають її як модель взаємодії комунікантів [14: 7; 25: 28], конкретну ситуацію спілкування, в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає її учасників до міжособової інтеракції [2: 337].

Комунікативна ситуація визначає мовленнєву поведінку, тобто використання мови учасниками спілкування в конкретних обставинах, згідно з такими способами реалізації інтенції, як **комунікативні стратегії, тактики і ходи**, що втілюються в мовленнєвих актах [26: 13]. Більшість сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців визначають комунікативну стратегію як загальну, поетапну організацію деякої послідовності мовленнєвих дій для досягнення певної комунікативної мети – стратегічного результату спілкування [2: 339; 15: 122]. Інші вбачають її реалізацію у розподілі квантів інформації за комунікативними складовими (темою і ремою), які комбінуються залежно від комунікативних намірів мовця [37: 15-18; 38: 12]. Цих науковців об'єднує зосередження на комунікативному аспекті стратегій.

Слідом за Т.А. ван Дейком [7: 272], лінгвісти [12: 259-260; 31: 10] трактують комунікативну стратегію як ментальний процес, у якому мовець співвідносить свою мовленнєву мету з конкретним висловленням, або як когнітивний план [9: 7; 30: 170], що ґрунтується на когнітивних процесах узагальнення минулого комунікативного досвіду [6: 7; 8: 12]. Стратегія – це організація впливу на співрозмовника з метою досягнення мети спілкування шляхом зміни моделі світу партнера, трансформації його концептуальної свідомості через перетворення базових когнітивних категорій [5: 11; 12: 53].

Незважаючи на розбіжності у визначенні, лінгвістів об'єднує думка, що комунікативна стратегія – це оптимальна реалізація намірів мовця щодо досягнення певної мети спілкування. Синтезуючи різноманітні підходи до розуміння комунікативної стратегії, у нашому дослідженні тлумачимо її як

когнітивно-сплановану послідовність мовленнєвих операцій, які передбачають розгортання комунікативної ситуації у необхідному для досягнення перлокутивного ефекту напрямі.

Стратегії спілкування включають певні комунікативні тактики – мовленнєві прийоми, які дають змогу досягти комунікативної мети; сукупність дій, ходів, що сприяють реалізації стратегії [Бацевич, 2004: 120; Иссерс, 2002: 110; Кашкин, 2000: 123] на певному етапі взаємодії [Денискіна, 2005: 12]. Тактика є локальною стратегією на досягнення часткової цілі, а стратегія – глобальна інтенція [Карасик, 2002: 83]. Перша співвідноситься не з комунікативною метою, а з набором окремих комунікативних намірів – ходів [Кашкин, 2000: 123], які є інструментом її реалізації, методом і прийомом впливу на інтелект й емоції партнера, практичний засіб руху до відповідної комунікативної мети [Бацевич, 2004: 123; Иссерс, 2002: 109; Кашкин, 2000: 123].

Кооперативна комунікативна взаємодія є конвенційною. Конвенції роблять соціальне спілкування раціональним, гармонічним, стримують мовленнєву агресію [Колтунова, 2005: 53, 70]. Кооперативні тактики дозволяють проявити ініціативу обом учасникам спілкування [Якуба, 2006: 163]. Прагнення до консенсусу супроводжується раціональністю, а до конфлікту – іраціональністю [Белова, 2003: 33], яка полягає в здійсненні психологічного впливу на співрозмовника [Музейник, 2003: 10]. Перехід з раціональної до емоційної сфери означає зростання категоричності, впевненості [Белова, 2003: 256].

У **кооперативно-кооперативному** діалозі типовий результат представлений комунікативною кооперацією, солідарністю, яка передбачає комунікативний компроміс, або „комунікативну нічию”.

Обидва суперники вдаються до відкритої кооперативної стратегії у випадке взаємоповаги, або демонстрації зовнішньої ввічливості, дотримання правил етикету, як у діалозі між кандидатами на представництво місцевого виборчого округу у майбутніх виборах:

(1) *"I'm Bill Travers, the chairman of the new constituency," he began. "I only wanted to say that you'll have my full support as chairman if the committee select you."*

(2) *"Thank you," said Simon.*

(3a) *"I had hoped to represent this area, as my grandfather did. But I shall understand if Redcorn prefers to choose a man destined for the Cabinet rather than someone who would be happy to spend his life on the back benches." Simon was touched by his opponent's goodwill, and would have liked to respond in kind but Travers quickly added, (3b) "Forgive me, I'll not waste any more of your time. I can see" — he looked down at the red box - "that you have a lot of work to catch up on." Simon felt guilty as he watched the man walk away"* [456, с. 169].

Білл задіює тактику позитивної презентації суперника за допомогою ходів, виражених констативами: схвалення й підтримки опонента (1) та висловлення розуміння його зайнятості (3b). Персонаж комбінує її з тактикою негативної самопрезентації, апелюючи констативом до почуття жалю до себе – хід (3a) – і вживаючи при цьому дієприкметник минулого часу (*had hoped*) у позначенні завершеної дії, не сподіваючись на перемогу навіть перед її безпосереднім оголошенням. За допомогою дескрипцій (*someone who would be happy to spend his life on the back benches*) Білл принижує себе, ніби задовольняючись програшем, перед Сімоном, якого він звеличує до людини, якій судилась управлінська посада (*a man destined for the Cabinet*). Мовлення Білла категоричне, емоційне, на що вказують слова *only, full* (1), *any more* (3b), волюнтативне дієслово *want*, дієслова у формі майбутнього часу (*you'll have my full support, I shall understand, I'll not waste any more of your time*). Перлокутивний ефект констативів, за допомогою яких персонаж емоційним мовленням вплинув на психіку суперника, вербалізований у словах автора (*Simon was touched, Simon felt guilty*) і у мовленні Сімона: він відповідно етикетним правилам ввічливо подякував (2) за висловлену підтримку (1). Оскільки в цій ситуації результат суперництва залежав не від особистісної взаємодії безпосередніх учасників, комітет оголосив свій вибір на користь Білла: *"The committee are going to invite Mr Bill Travers to fight the Redcorn seat at the next election"* [456, с. 170].

Реальний процес комунікації ускладнений мінливістю ситуації та необхідністю вибору й комбінування різних засобів досягнення мети [Гончарова, 2002: 7; Иссерс, 2002: 61]. Стратегічна гнучкість, варіативність комунікативної ситуації суперництва полягає у зміні або чергуванні стратегій

в ході спілкування одним або обома комунікантами в результаті впливу один на одного.

Отже, когнітивні процеси є інструментом і результатом комунікативної діяльності, у якій функціонує мова. Безсумнівно, комунікативні і когнітивні структури та процеси можуть розвиватися лише разом і лише у процесі спілкування. Їхня взаємозалежність доводить, всупереч різноманітним сумнівам, що при дослідженні мовних явищ когнітивні й комунікативні аспекти мають братися до уваги одночасно, що й передбачено комунікативно-когнітивним підходом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранов А.Н., Крейдлин Г.Е. Иллокутивное вынуждение в структуре диалога // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1992. - №2. – С. 84-99.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 342 с.
3. Бендетович Г.Б. Когнитивно-прагматическая ориентация в лексикографии // Тез. Междунар. конф. „Проблемы семантического описания единиц языка и речи”. – Минск: МГЛУ, 1998. – С. 54-55.
4. Безуглая Л.Р. Когнитивно-семантические основы иллокутивной импликации // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків: Константа, 2005. – №649. – С. 12-17.
5. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации – К.: Логос, 2003. – 304 с.
6. Гончарова Н.В. Аксіологічна структура англomовного діалогічного дискурсу (на матеріалі художньої прози): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. лінгв. ун-т . – К., 2002. – 19 с.
7. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
8. Денискіна Г.О. Структурні і комунікативні параметри жанру вільного інтерв'ю (на матеріалі телепередач 2000-2004 років): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2005. – 22 с.

9. Дикарева С.С., Ронгинская Н.В. Концепты когнитивной лингвистики и нейролингвистического программирования в функциональной модели языкового общения // Функциональная лингвистика: проблемы и перспективы. – Симферополь: CLC, 1995. – С. 7-8.

10. Добрунова О.В. Условия достижения успешности коммуникации в диалоге // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації. – Харків: Константа, 1996. – С. 65-68.

11. Дорошенко А.В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. – С. 76-91.

12. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.

13. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

14. Карчевски Р. Прагмакоммуникативные характеристики языковых средств выражения угрозы в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Минск. гос. лингв. ун-т. – Минск, 2005. – 17 с.

15. Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.

16. Колтунова М.В. Конвенции как прагматический фактор делового диалогического общения. – М.: Академия гуманитарного исследования, 2005. – 228 с.

17. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 80 с.

18. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 251-275.

19. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 156 с.

20. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

21. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: „АСА”, 1998. – 362 с.

22. Морошкина Г.Ф. Фатические аспекты диалогического текста // Тез. наук. конф. „Проблеми лінгвістики тексту та лінгвометодики”. – Львів: ЛНУ, 1992. – С. 133-135.

23. Музейник І.В. Семантичні, прагматичні та структурні особливості висловлювань із запереченням заперечення (на матеріалі сучасної французької мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 19 с.

24. Остин Дж. Слово как действие: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17: Теория речевых актов. – С. 22-130.

25. Переверзев К.А. Высказывание и ситуация: об онтологическом аспекте философии языка // Вопросы языкознания. – 1998. - №5. – С. 24-52.

26. Полюжин М.М. Когнітивно-прагматичні механізми іллокутивних моделей мовлення // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: Патент, 2002. – С. 9-15.

27. Почепцов Г.Г. Коммуникативные аспекты семантики. – К.: Вища школа, 1987. – 129 с.

28. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціоцентру, 1999. – 148 с.

29.

30. Селіванова О.О. Комунікативні стратегії і тактики в українських загадках // Вісник Черкаського університету. Сер. Філол. науки. – Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2004. – Вип. 60. – С. 10-23.

31. Селіванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.

32. Славова Л.Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 107 с.

33. Стернин И.А. Типы коммуникативных действий и коммуникативное поведение человека // Тез. науч. конф. “Прагматические аспекты функционирования языковых единиц”. – М.: ВГУ, 1991. – С. 9.

34. Филимонова Г.Б. Детерминированность высказывания коммуникативной ситуацией // Вестник МГЛУ. Сер.1. Филология. – 2002. – №9. – С. 38-44.

35. Франк Д. Семь грехов прагматики: Тезисы о теории речевых актов, анализа речевого общения, лингвистики и риторики: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 363-373.

36. Цюра С.В. Место речезыкетных единиц извинения в системе речевых актов // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2004. – Вип. 60. – С. 120-128.
37. Частникова С.А. Когнитивные основания выделения перформативных глаголов обещания // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. – Харків: Константа, 2005. – №649. – С. 59-65.
38. Янко Т.Е. Коммуникативные стратегии русской речи. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 384 с.
39. Ярхо А.В. Комунікативна стратегія невпевненості в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківськ. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
40. Archer J. First Among Equals. – L.: Harper Collins Publishers, 1993. - 466 p.
41. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – L.; N.Y.: Longman, 1983. – 250 p.
42. Searle J.R. Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 206 p.
43. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory // Speech act theory and pragmatics. – Dordrecht: D. Reidel Publ. Co., 1980. – P. 291-312.